

STERVEN VOOR DE WERELD

EEN RELIGIEUS IDEEAAL IN MEERVOUD

Marjet Derks, José Eijt en Marit Monteiro (red.)
Hilversum (Verloren) 1997
141 blz. f 29,-

Dit boek is het gebundelde resultaat van een colloquium dat op 22 november 1996 op initiatief van Stichting Echo en de vakgroep Literair-historische Theologie van de KUN in Nijmegen gehouden werd. Voor de publicatie werden enkele artikelen toegevoegd; helaas wordt niet duidelijk gemaakt welke de nieuwe bijdragen zijn en waarom ze werden geselecteerd. Het boek is het eerste deel in een nieuwe reeks met de titel *Metamorfosen*. Daarin zullen historische processen van omvorming op het gebied van de godsdienst en godsdienstigheid worden behandeld. Het thema 'Sterven voor de wereld' is voor deze nieuwe reeks een goede instap. Met de intrede in een klooster wordt immers een verandering van levensstaat, een 'rite de passage' voltrokken: door het zich bevrijden van familiebanden, materiële wensen en lichamelijke verlangens wordt de nieuwe kloosterling vrij voor de toewijding aan God.

In zijn inleidend artikel geeft Peter Nissen verschillende voorbeelden van handelingen en formuleringen, die deze rite de passage illustreren, zoals het ritueel van de 'inkleding' of het verkrijgen van een nieuwe naam. Aan de kloosterpoort moest veel worden ingeleverd: de naam, de verjaardag, de haren, de spiegel, de eigen kleding, het postgeheim en een zelfgeplande carrière. In interviews geven vele vrouwelijke kloosterlingen te kennen dat ze de nieuwe naamgeving en de daarmee verbonden verandering van identiteit als een van de meest traumatische gebeurtenissen van haar nieuwe leven ervoeren.

Zuster Marie José de Kock (Ursuline van Bergen, geb. 1934), broeder Avellinus Janssens (broeder van Maastricht, geb. 1916) en Eduard Scholten Linde (priester, geb. 1937) vertellen in het laatste gedeelte van het boek over hun persoonlijke invulling van het 'sterven voor de wereld'. De Kock wilde zich als zuster-onderwijzeres aan God toewijden, omdat voor haar als vrouw de weg tot priester niet begaanbaar was. Ze beschrijft hoe ze bij haar intrede in 1955 van haar 'ikjes' afstand moest doen om in het 'wij' van de congregatie op te gaan. Vanaf de jaren zestig werd de wereldvijandige houding door de kloosters opgegeven; ook de Ursulinen plaatsten zich niet meer tegenover de wereld maar midden in de dynamiek van kerk en wereld. Uit het verhaal van De Kock wordt duidelij-

Broeders van Oudenbosch bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van hun congregatie, 1890. Uit het besproken boek.

lijk dat het opgeven van het dualistische kloosterwereld denken ook gevolgen had voor haar Godsbeeld, haar houding ten opzichte van kerkelijke autoriteiten en haar eigen inzet in deze wereld. In de jaren zeventig werd ze kritischer tegenover de kerk en liet tegelijk vele devotionele praktijken los. In de jaren tachtig bezint ze zich op haar vrouwzijn en de positie van vrouwen in een patriarchale kerk en samenleving. Sterven voor de wereld betekent nu voor haar dat ze getuigenis aflegt van Gods tegenwoordigheid in de wereld; dit doet ze door zich bij kerk- en maatschappijvernieuwende bewegingen aan te sluiten die aandacht geven aan bestaande machtsongelijkheid.

Ook de verhalen van Avellinus Janssens en Eduard Scholten Linde maken de verschuivende invullingen duidelijk die ze aan hun leven als kloosterling of als priester geven. In beide levensverhaal wordt de verhouding van het eigen celibatair leven en het omgaan met seksualiteit aan de orde gesteld. Janssens komt tot de conclusie dat het celibataire leven niet meer in deze tijd past. Scholten Linde beschrijft zijn veranderende houding jegens vrouwen: van het op het seminarie ingeprente 'mooi op afstand houden' tot een volwassen relatie. Deze houding correspondeert met een verandering in zijn beleving van pastor-zijn: hij wil niet meer van bovenaf met de mensen omgaan maar naast de mensen staan.

De zeer open vertelde levensverhalen ondersteunen het beeld dat ook in de andere artikelen geschetst wordt. De historicae Marjet Derks, José Eijt en Marit Monteiro beschrijven de implicaties van het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965). Dit Concilie is voor velen het symbool voor religieuze vernieuwing in de rooms-katholieke kerk; daar werd de overgang

van het oude kloosterlijk ideaal van overgave en sterven voor de wereld naar een nieuw ideaal van leven in en met de wereld per decreet vastgelegd. De auteurs pleiten ervoor deze ommezwaai in een langetermijn-perspectief te plaatsen en Vaticanum II als uiting van religieuze modernisering – en daarmee als een meerduidig proces – te beschouwen. Het is namelijk duidelijk dat de door Vaticanum II op institutioneel niveau in gang gezette ontwikkelingen niet door iedereen volmondig zijn begroet, maar vaak als bedreiging van aloude identiteitsconstructies werden ervaren. Zo betekende de terugkeer naar de wereld voor vrouwelijke kloosterlingen dat ze zich niet alleen als zuster maar ook als vrouw opnieuw tot de wereld moesten verhouden. De auteurs geven een beeld hoe de vernieuwing van de congregatie der zusters Ursulinen van Bergen vanaf de jaren zestig geschiedde. De lezer wordt hierdoor in staat gesteld de persoonlijke geschiedenis van zuster De Kock tegen de achtergrond te plaatsen van de geschiedenis van de hele congregatie en het rooms-katholicisme in het algemeen.

Annelies van Heijst maakt in haar artikel duidelijk hoe vooronderstellingen onderzoek kleuren. Binnen vrouwenstudies wordt de koppeling tussen vrouwen en passiviteit (lijdzaamheid, gehoorzaamheid, zelfopoffering) in het algemeen negatief gewaardeerd. Kritisch kijkt Van Heijst naar haar eigen boek *Zusters, vrouwen van de wereld* uit 1985 waar ze in de poging een eigenwaardige geschiedenis van vrouwelijke kloosterlingen te schrijven, vooral naar de actieve kant van het kloosterleven keek. Inmiddels maakt ze onderscheid tussen het actieparadigma en het passieparadigma en onderkent dat allebei op een eigen wijze de identiteit van religieuze vrouwen uitmaken. Beide paradigmata maken deel uit van het bijbehorende eigentijdse waardenpakket. Van Heijst pleit ervoor passiviteit opnieuw te onderzoeken, en niet alleen te beschouwen als teken van patriarchale vervreemding. Zo kan ook meer recht gedaan worden aan de zelfdefinitie van zusters in de negentiende eeuw. Volgens Van Heijst moet het 'sterven voor de wereld' in de context van de negentiende eeuw en het toenmalige rooms-katholieke spirituele referentiekader worden geplaatst om het te kunnen begrijpen. Daarbij speelt de toen nog ongebroken verwachting van het eeuwige leven in het hiernamaals een belangrijke rol.

Uit de bundel blijkt niet alleen dat het afscheid van de wereld voor mannen en vrouwen andere betekenissen en gevolgen had maar ook dat voor broeders en zusters opmerkelijke verschuivingen in de paradigmata van mannelijkheid en vrouwelijkheid plaats konden vinden. Zo probeert Jan Art te verklaren waarom mannen zich in de negentiende en de vroege twintig-

ste eeuw tot passieve deugden voelden aangetrokken die als 'vrouwelijk' golden. Naast een sociologische verklaring (men verwacht voordelen van een intrede) stippelt hij psychologische verklaringlijnen uit. Hierbij spelen latente conflicten, de positie binnen de familie en de relatie met de moeder een grote rol. Tevens bood het klooster de mogelijkheid om niet gedoogde homoseksuele verlangens binnen een mannenwereld te sublimeren. Een van de conclusies van Art is dan ook dat celibaat voor mannen en vrouwen iets anders kon betekenen: voor sommige mannen de mogelijkheid hun homoseksualiteit op een gesublimeerde manier te beleven, voor menige vrouw de mogelijkheid aan de rol van echtgenote en moeder te ontsnappen. Ook Erik Hagoort houdt zich in zijn bijdrage over de Congregatie van de Heilige Aloysius Gonzaga (Saint Louis) te Oudenbosch met mannelijkheid bezig. Hij onderzoekt hoe ideeën daarover via het onderwijs aan mannelijke leerlingen werden doorgegeven. Mannelijkheid werd daarbij in een 'esthetiek van opoffering' als zowel actieve beheersing als ook passieve ontvankelijkheid gezien. Hagoort laat bij zijn beschrijving van het mannelijkheidsideaal de historische kerkelijke ontwikkelingen vrijwel buiten beschouwing. Als lezeres bevroop me het gevoel van deze wereld uitgesloten te zijn. Vrouwen en vrouwelijkheid zijn alleen als negatief beeld aanwezig, hetgeen door de auteur zelf niet kritisch wordt bereflecteerd.

Wie zich bij het horen of lezen van de titel *Sterven voor de wereld* misschien afvroeg of dit een boek over een relict uit een vergane wereld zou zijn, zal aan het einde een goed inzicht gekregen hebben in de veranderende invullingen van dit begrip en de transformatie van het rooms-katholieke kloosterleven in de loop van de vorige eeuw. In het boek wordt over verschillende metamorfosen verteld: op het persoonlijke, het kerkelijke en het religieus-culturele vlak, die bij nader inzien nauw met elkaar in verband staan. Helaas ontbreekt aan het einde van het boek een uitgeleide, waarin de verschillende draden met elkaar verweven hadden kunnen worden. Aan het einde staat daarentegen een nieuw verhaal. In een soort nawoord vertelt Catharina Halkes over de ervaring van dood in haar eigen leven. Hier vertelt een lekenvrouw met een duidelijk roepingbesef hoe sterven in dienst kan staan van het leven. Misschien illustreert ze daarmee wat Peter Nissen reeds aan het begin heeft vastgesteld: het kloosterleven en daarmee elk religieus leven dient ontdaan te worden van het achterhaalde dualisme van klooster en wereld. Zinvol religieus leven (van leken, geestelijken, kloosterlingen) bestaat uit leven in de wereld, waar de dood – zo blijkt uit Halkes' verhaal – eveneens aanwezig is.

Angela C.H. Berlis